

Tekening van het antieke Alexandrië

In het besef dat dit onderwerp voldoende stof zou bevatten voor wat men in België *een doctoraat* en wat we in Nederland een promotieonderzoek noemen, of zelfs voor meerdere doctoraten, we zouden er een project van kunnen maken, begin ik deze lezing met het maken van enkele keuzes. Het is denk ik goed om vooraf aan te geven welke belangrijke onderwerpen en plaatsen we willen noemen en op welke ontwikkelingen we in willen gaan.

Als eerste belangrijk onderwerp wil ik ingaan op de studie die de drie Cappadociërs volgden alsook op de plaatsen waar zij dat deden. Alle drie volgen zij namelijk een retoren-opleiding en ook een filosofische opleiding. Die studies vinden plaats in Alexandrië en in Athene. Beide plaatsen staan garant voor een uitstekende kwaliteit van de opleiding, met name als het gaat over de filosofie. Daarbij is er in Athene ook een lange en beroemde traditie als het gaat om de filosofie. Wanneer Griekenland in 146 voor Chr. wordt ingelijfd in het Romeinse Rijk en een provincia wordt is dat een bestuurlijke verandering, maar tot op zekere hoogte geen cultureel kantelpunt. De filosofische scholen blijven bestaan en blijven een grote impact houden. Romeinse patriciërs stuurden hun zonen zelfs geregeld voor een periode naar Athene, omdat de opleidingen hier veel beter waren dan in Rome zelf. In de Romeinse bovenlaag was er overigens een tweedeling in de eerste eeuw voor Christus. Sommigen vonden de Griekse cultuur met zijn toneelvoorstellingen en hooggestemde democratische idealen helemaal niets, ze wilden vooral vasthouden aan de oude beproefde Romeinse normen en waarden en zich zeker niet laten verlichten door de verworvenheden van de Griekse filosofie. Anderen, tot hen behoorde ook de beroemde redenaar en filosoof Cicero,

zagen juist wel de grote waarde van de Griekse cultuur in, met name die van de filosofie en vertaalden ook Griekse filosofische teksten. Ze lieten zich graag door de Griekse cultuur inspireren. Wanneer we in de vierde eeuw een Romeins Rijk hebben dat in een oostelijk en een westelijk deel kan worden verdeeld, een Latijns sprekend en een Griekssprekend deel, dan is het logisch dat de Cappadociërs naar Athene gingen. Hier werd immers in het Grieks gedoceerd. Er was daarom voor hen ook geen taalbarrière, ze waren Griekse native speakers, en in Athene met zijn enorme grandeur was onbetwist de beste opleiding voor filosofie en retorica te vinden. Financieel waren de ouders van de drie Cappadociërs voldoende bemiddeld om hun zonen in Athene te laten studeren. *Ergo, nihil obstat*. Er stond dus niets in de weg voor deze drie begaafde jongens om hier hun ontwikkeling alle ruimte te geven.

Athene, met op de achtergrond de Akropolis en de Parthenontempel

Naast Athene is Alexandrië in de oudheid niet weg te denken. Gesticht door Alexander de Grote heeft deze plaats in de loop van de ruim zes eeuwen sedert haar stichting een enorme ontwikkeling gehad. Het is ook een plaats met een rijke Joodse en christelijke traditie. Niemand minder dan Philo van Alexandrië heeft in deze plaats geleefd en gewerkt. Hij kwam in aanraking met de Hellenistische cultuur alsook met de Griekse filosofie. Philo heeft de ideeën van Plato, die hij in Alexandrië zelf waarschijnlijk heeft opgedaan, in zijn denken geïntegreerd en laat deze Platonische gedachten op alle mogelijke manieren in zijn oeuvre naar voren komen. Bekend is dat men in de Vroege Kerk de vier kardinale deugden aanhield. Deze kwamen via Philo bij o.m. Ambrosius terecht. Maar niet alleen bij Ambrosius. Ook Augustinus was sterk op de deugden gericht. Deze nadruk op de deugden, overigens vaak in het enkelvoud, in navolging van Plato geformuleerd als *arete*, vinden we eigenlijk ook steeds terug in de Vroegchristelijke Oosterse exegese. In de Antiocheense school vinden we deze nadruk op de *arete* ook terug bij bijvoorbeeld Johannes Chrysostomus. Ook hij doet in zijn preken vaak een beroep op het oefenen van de deugd.

In Alexandrië was, naast een uitgesproken Joodse cultuur, een pagane en een christelijke cultuur. Met name de alhier gestichte catecheten-school van Pantaenus was beroemd. Niemand minder dan Origenes kreeg ook over deze school de leiding.

Tekening van de beroemde vuurtoren van Alexandrië en de stad

De catecheten-School van Alexandrië was een school van christelijke theologen, bisschoppen en diakens in Alexandrië. ^[1] De leraren en studenten van de school (ook bekend als het *Didascalium*) waren invloedrijk in veel van de vroege theologische controverses van de christelijke kerk. Het was een van de twee belangrijkste centra van de studie van Bijbelse exegese en theologie tijdens de late oudheid, de andere was de School van Antiochië.

Andere opmerkelijke theologen die verbonden zijn met de school zijn de al zojuist genoemde Origenes, Gregorius Thaumaturgus, Heraclas, Dionysius "de Grote" en Didymus de Blinde. Heel zijn actieve leven bracht hij teruggetrokken als monnik in de omgeving van Alexandrië door. Hij ontwikkelde zichzelf tot een hoog gereputeerd geleerde, die dan ook veel leerlingen kreeg. Tot zijn toehoorders behoorden onder meer Rufinus van Aquileia, Melania de Oude (ca. 317) en Hieronymus (386).

Van de talrijke dogmatische en exegetische werken die Didymus schreef is slechts een klein gedeelte tot ons gekomen, omdat hij op het tweede Concilie van Constantinopel als vermeend aanhanger van Origenes werd veroordeeld. Voordien was hij echter een

gerespecteerd verdediger van de drie-eenheidsleer.

Wel is er een door Hieronymus in het Latijn vertaalde versie (*De Spiritu Sancto*) van een werk over de Heilige Geest bekend. In augustus 1941 ontdekte men te Toura nabij Caïro een uitgebreide verzameling teksten van Didymus, méér dan er tot dusver bekend waren. Het betreft hoofdzakelijk commentaren op Bijbelboeken. Hierin geeft hij telkens een korte letterlijke verklaring van de tekst, maar besteedt, trouw aan de Alexandrijnse traditie, daarna vooral aandacht aan de allegorische verklaring.

Weer anderen, waaronder Hieronymus en Basilius, maakten uitstapjes naar de school om met de geleerden daar te communiceren.

De latere kerkvader Gregorius van Nazianze heeft samen met zijn broer Caesarius in Alexandrië gestudeerd. Hun opleiding was echter in deze tijd gewoon gericht op een wereldlijke carrière. In Alexandrië bestond in de vierde eeuw al een grote christelijke geloofsgemeenschap en Gregorius leerde hier in Alexandrië Athanasius kennen, toen die net teruggekeerd was van zijn tweede ballingschap. Hij werd door Athanasius gevormd en was erg van hem onder de indruk. Alexandrië was in alle opzichten de belangrijkste stad in Egypte, waar niet alleen in de Oudheid een grote en een heel beroemde bibliotheek bevond, die later in vlammen opging, maar ook een enorme culturele en intellectuele rijkdom te vinden was. De Joodse gemeenschap in Alexandrië was qua omvang aanzienlijk en ook de christelijke gemeenschappen in Alexandrië vormden een grote groep gelovigen. Mogelijk hebben deze zich ook voor een deel vanuit de Joodse gemeenschappen gevormd. Ook werd in ditzelfde Alexandrië een kleine 500 jaar voordat Gregorius en zijn broer Caesarius hier kwamen studeren de Hebreeuwse tekst van het OT in het Grieks vertaald: de vertaling van de LXX. Deze vertaling heeft een geweldige invloed gehad op de exegese van het Oude Testament, omdat zij steeds als uitgangspunt voor de exegese gediend heeft, ook voor gezaghebbende westerse exegeten als Ambrosius van Milaan en Augustinus van Hippo. Een belangrijke, overigens wel heel andere, vraag hierbij is of Jezus ook uit deze vertaling citeerde of dat Hij misschien de Hebreeuwse tekst als uitgangspunt benut heeft. Gelet op de Hellenistische context waarin Jezus leefde en zich bevond gaan wetenschappers uit van het standpunt dat de LXX in de synagogen gelezen werd en dat dat Jezus uit de LXX geciteerd heeft. Omdat we de LXX tot onze beschikking hebben kunnen we dit verifiëren. Toch valt daarbij misschien ook niet uit te sluiten dat de vaak behoorlijk letterlijke citaten uit de LXX een literaire aanpassing, zo men wil, perfectionering, van de evangelisten hebben ondergaan. Sprak Jezus in het Aramees of in het Grieks? Of deed Hij het allebei? Over deze vraag is wetenschappelijk de nodige discussie geweest.

We keren terug bij Gregorius en Caesarius. Gregorius kende namelijk een grote verandering in zijn leven, toen hij tijdens de overtocht naar Athene bijna verging en beloofde om zijn leven aan Christus te wijden.¹ Hij volgde in Athene daarna, samen met Basilius, een seculiere opleiding, maar het roer was om. Ook bij Basilius vond er een duidelijke omslag plaats. Zijn aanvankelijke keus voor een wereldlijke carrière kon hem niet meer bekoren. De twee studievrienden deelden veel en legden een basis die in een latere fase van hun leven zou leiden tot een gezamenlijke strijd tegen het Arianisme. De beide studievrienden uit Athene groeiden zo dus uit tot toonaangevende kerkvaders. Maar voor het zover was vond er bij beiden een verdiepingsslag plaats. Basilius oriënteerde zich intensief als het gaat om de wortels van het christelijke geloof. Hij ging op zoek naar authentieke plekken en geloofservaringen en kwam daardoor in verschillende monastieke werelden terecht. Hij

¹ Zie voor de verdere uitwerking: *de Vroege Kerk-lezing over Gregorius van Nazianze* van dinsdagavond 19-11-2024.

maakte ook diepgaand kennis met de ascese. Diep in het zuiden kwam hij tijdens zijn zoektocht in hetzelfde Alexandrië terecht dat Gregorius van Nazianze kort daarvoor verlaten had. Maar nu wel op de catechetenschool van Pantaeus. Dit zou hem diepgaand beïnvloeden. De uitleg van de heilige Schriften stond ook voor Basilius bovenaan. Hij leefde vanuit het Woord van God. Ik dank u voor uw aandacht.

Na deze korte inleidende lezing hadden we nog een goede discussie over onder meer de Vroegchristelijke relaties tussen het oostelijk en westelijk deel van het Romeinse Rijk. Deze is in dit document niet meegenomen.

Alexandrië in Egypte

Deze korte lezing werd gehouden tijdens de slotavond van de Week van de Vroege Kerk in Apeldoorn op de TUA door dr. M.A. van Willigen. Voor contact mail: mavanwilligen@tua.nl